

O IMENOVANJU I APROBACIJI JAVNIH BILJEŽNIKA »VENETA AUCTORITATE« U DALMACIJI

MIROSLAV GRANIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 949.718:35(091)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1986-01-20

Razvitak dalmatinskog notarijata kao javne ustanove može se pratiti kroz nekoliko razvojnih faza. U ovom prilogu autor objašnjava na koji se način postaje javnim bilježnikom po mletačkoj ovlasti i tko je mogao u ime državne vlasti, Mletačke Republike, imenovati bilježnika i uvesti ga u posjed bilježničke službe.

Stekavši pravo na Dalmaciju 1409. mletačka vlast priznaje u zaposjednutim gradovima teritorijalnost prava koje se temelji na statutima, ali gotovo sve odredbe koje se tiču lokalnih službi podređuju državnoj kontroli. Sve do 1613. godine u dalmatinskim gradovima djeluju javni bilježnici (notari) koji svoju funkciju obavljaju po carskoj i papirskoj ovlasti, ovisno o tome od koga su delegata bili promovirani. No i ti bilježnici privatnu praksu obavljaju u skladu sa statutarnim propisima koje je svaka komuna donosila u skladu sa svojim prilikama i potrebama.

Do korjenite promjene dolazi tek 1613. godine, kada se zakonskom odredbom mletačkog senata imenovanje bilježnika i njihov rad stavlja pod neposrednu kontrolu državne vlasti. Bila je to mjera centralizacije kojom je Republika sv. Marka ojačala svoju vlast i ovisnost Dalmacije, koju je uspjela uklopiti u jedinstveni pravni sustav pod izravnom kontrolom vlasti.

Kada su Mlečani 1409, odnosno 1420. stekli posjed Dalmacije, gotovo sve dalmatinske komune su u Dominij Serenissime ušle kao potpuno izgrađene administrativno političke jedinice, od kojih je svaka svoj pravni i društveni život imala reguliran gradskim statutom.¹

Rad javnih bilježnika bio je uglavnom reguliran statutima iako su bilježnici bili promovirani po carskoj ili papirskoj ovlasti.² Naime, razvitak feudalizma očitovao se cijelim jednim skupom prav-

¹ I. Strohal, »Statuti primorskih gradova i općina«, *Bibliografički nacrt*, Zagreb 1911; Isti, *Pravna povijest dalmatinskih gradova*. Dio I. *Osnovka razvitku pravne povijesti dalmatinskih gradova*, Zagreb 1913; N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976, str. 233—250.

² I. Pederin, »Fond rapskih knezova i bilježnika«, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XXV, Pazin — Rijeka 1982, str. 11—14.

nih propisa koji su se temeljili na rimskoj pravnoj tradiciji i doktrini o univerzalnoj carskoj vlasti i na doktrini o univerzalnoj teokratskoj vlasti rimskih papa. I carstvo i crkva čuvari su rimskih tradicija, a time i rimskog prava, a samoj službi notara porijeklo je u antičkim *tabellionima*. U duhu srednjovjekovne pravne misli sva vlast izvire iz ruku onoga tko stvarno ima vlast, pa je i sama bilježnička služba prožeta idejom univerzalnosti vlasti pape ili cara. Tako i javni notari pravo obavljanja službe i notarsku kvalifikaciju stječu svečanim ceremonijalom preko delegata carske ili papinske vlasti. Uvođenje u posjed bilježničke službe pisarnicom, perom, biretom i prstenom, poljupcem mira — samo su vanjski ceremonijal obavljenog pravnog čina, a bitno je tko postavlja bilježnika i u čije ime on vrši svoju službu, odnosno čije je vlasti on delegat.³

Carski i papinski notari koji djeluju u dalmatinskim gradovima uz kvalifikaciju ističu da su i »zakletnici« dotične komune. Naime, veliko je vijeće svojim pristankom davalo pravo obavljanja službe na svom području, ali time notar još nije i njen službenik. Njegov je rad pod općinskom kontrolom i već jednom dano odobrenje može se opozvati.

U statutima dalmatinskih gradova nailazimo na odredbe koje govore o radu notara i kancelara. Općinski kancelar je službenik i plaćen je za svoj rad, ali po kvalifikaciji mora biti bilježnik. Dolaskom mletačke vlasti određeno je zakonom od 24. VI 1419., da kancelari mletačkih predstavnika, knezova, kapetana i providura mogu biti jedino Mlečani.⁴ Komuna je, s druge strane, imala svoje kancelare koje je birala u vijeću i oni su uglavnom vodili sjednice vijeća i općinsku, ne kneževu, kancelariju.

U rapskom statutu, redigiranom oko 1325/26., godine, nalazi se formula bilježničke zakletve,⁵ te je, prema tomu, notar bio zakleti činovnik komune, premda je privatno obavljao praksu. Međutim, godine 1283. bilježnik Homodeus potpisuje se kao »Arbensis iuratus notarius«,^{5a} no još tada zakletva nije i zakonska obveza. Tek statutarnim propisom rapska komuna ima punu kontrolu nad bilježničkom službom.

³ Usp. i naš rad »Privilegij cara Sigismunda rapskoj obitelji Dominis iz godine 1473«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 20, Razdio društvenih znanosti (9), Zadar 1982, str. 53 i d.

⁴ C. de Pellegrini-Danieli, *Sulla colonia dalmata. Cenni storico-giuridici*, Zadar 1896, str. XXVII.

⁵ U. Inchiostri A. G. Galzina, »Gli Statuti di Arbe«, p. o. iz *Archeografo Triestino*, Nuova Serie, Vol. XXIII, Trst 1901, str. 90—92, 12—13, 15, 34.

^{5a} U. Inchiostri, »Il Comune e gli Statuti di Arbe fino al secolo XIV, *Archivio Storico per la Dalmazia*, Anno V, Vol. IX, Fasc. 57, Rim 1930, str. 451, 448—449.

Na Braču kancelar, vjerojatno općinski, priseže zakletvu kako je u cijelosti formulirana u statutu. Bračko je vijeće 24. II 1415. zaključilo da su sve isprave koje su pisane od privatnih osoba bezvrijedne i proglašavaju se ništavnima. Pravnu snagu imaju jedino isprave pisane od strane kancelara ili bilježnika.⁶

U creskom statutu nailazimo na odredbu po kojoj je kancelar dužan u općinskoj kancelariji čuvati prijepise svih oporuka. Creski knez Alvise Cornaro odredio je 25. X 1493. da jedino kancelar može izdavati ovjerene prijepise akata creskih rektora. Dužnosti i prava creskih kancelara utvrđene su terminacijom generalnog providura Federiga Nanija 14. VIII 1589. godine. Analogne odredbe sadržane su u terminacijama generalnog providura Zan Giacoma Zane od 22. V 1609. i onoj generalnog providura Giovannija Cornelija od 4. IX 1629. godine. Pitanje aprobacije javnih bilježnika nije bilo regulirano na Cresu sve do 1606. godine. Naime, te je godine na vijeću od 12. VI odlučeno da nitko ne može obavljati bilježničku praksu na Cresu i njegovu području ukoliko nije ovlašten sa strane vijeća. Ta je odluka unijeta u statut i time postala izvršnom. Odluku je 3. VI 1608. potvrdio generalni providur Zan Giacomo Zane.⁷

U statutu Korčule govori se samo o kancelaru. Naime, zabranjuje se sastavljanje oporuka, osim sa strane kancelara.⁸

Hvarski statut donosi tekst zakletve kancelara i navodi njegove dužnosti. Nadalje propisuje da svi kupoprodajni ugovori moraju biti pisani od bilježnika ili kancelara. U 58. poglavlju V knjige nalaže se da spisi umrlog bilježnika moraju biti predani općinskoj kancelariji u roku od 15 dana pod prijetnjom novčane kazne.⁹

U paškom statutu, redigiranom 1433. godine, govori se o notarima. U 2. poglavlju V knjige nalaže se da svaka oporuka mora biti sastavljena pred javnim bilježnikom. Dukalom od 7. VII 1467. odobreno je paškom vijeću pravo aprobacije javnih bilježnika. Ta je povlastica bila registrirana u općinskom »Liber Rubeusu«, a unijeta je i u statut.¹⁰

⁶ *Statuta municipalia ac reformationes magnificae Communitatis Brachie*, Urbini MDCLVI, str. 9—10, 79—80.

⁷ Pellegrini-Danielli, nav. dj., str. XXVIII; Historijski arhiv Zadar (HAZd), Spisi generalnog providura (SGP), Antonio Pisani (1626—1628), Libro unico, fol. 434v, 439r—440r.

⁸ *Liber Legum ac Statutorum Ciuitatis et Insulae Curzolaë, Venetiis MDCXXXIII*, str. 12, 13, 71.

⁹ *Statuta Communitatis Lesinae*, Venetiis 1643, str. 8, 82—84, 125.

¹⁰ Naučna biblioteka u Zadru (NBZd), ms. 376, *Statuta Comunitatis Paghi*, c. 100, — *Provisio Capituli 25, Libri III*, in *Registro Rubeo*, car. 101; M. L. Rutić, *Delle Riflessioni Storiche etc.*, Tomo II, str. 222—223, donosi tekst dukale od 7. VII 1467. pod naslovom »Privileggio per la creazion de Nodari« (ms. 772/II, u NBZd).

U šibenskom statutu spominju se zakleti bilježnici. Nije poznato na koji način polažu zakletvu. Tek je reformacijom od 19. X 1449. utvrđen »izbor« bilježnika, odnosno aprobacija sa strane velikog vijeća. Za vrijeme pošasti (kuge ili kolere) mogao je sam knez s kurijom imenovati bilježnike *ad hoc* i to jedino da mogu registrirati oporuke i njihova bi funkcija prestala kada bi opasnost od pošasti prošla. Akte koje bi tada sklopili bili su dužni deponirati u općinsku kancelariju. Izgleda da su šibenski bilježnici sve do 1510. bili podložni ponovnom izboru svake godine, jer je dukalom od 26. II 1510. ukinut godišnji reizbor ali je određeno da bilježnik ostaje u službi dok se ne pokaže nepodobnim.¹¹ Reformacijom od 13. I 1562. propisano je obavezno polaganje bilježničkog ispita pred gradskim knezom, sucima i dvojicom starijih iskusnih bilježnika.¹²

Statut Splita sadrži zanimljivu odredbu (C. 58, II) prema kojoj se svake godine bira bilježnik koji ne smije biti iz Dalmacije. On je dužan voditi zapisnike civilnih parnica pred načelnikom, rektorom i sucima. U statutu se svega jednom spominje i kancelar.¹³ Njemu se imaju predati na čuvanje sve oporuke u prisustvu egzaminatora i svjedoka. Zaključujući po sačuvanim ispravama Split je već zarana dobio i javne bilježnike koji su »jurati« komune.

Iako prvu sačuvanu javnu privatnu trogirsku ispravu piše zakleti trogirski notar kanonik Ivan,¹⁴ u trogirskom je statutu kasnijom reformacijom od 28. XII 1430. određeno da jedino kancelar može sastavljati javne isprave i oporuke, koje će čuvati u općinskom uredu.¹⁵ Time je onemogućen rad ostalim notarima, a trogirski je kancelar, mletački čovjek, imao monopol pod okriljem državne vlasti.

U zadarskom statutu¹⁶ iz god. 1305. uopće se ne govori o postavljanju bilježnika ili bilježničkoj službi. Godine 1271. javlja se

¹¹ F. A. Galvani, »Memorie di Sebenico. Scritti inediti. Appendice II. Cariche civiche«, *Il Nuovo Cronista di Sebenico. Annuario compilato dal Prof. Vincenz Miagostovich*, Anno V—VI, 1897—98, Trst 1898, str. 210—212.

¹² *Volymen Statutorum Legum, et Reformationum Civitatis Sibenici*, Venetiis 1608, str. 174a.

¹³ HAZd, Biblioteka, rkp. 11, Statuta Spalatinae Urbis. Tomus Primus, fol. 48r—49r, 50r, 71r, 90r; A. Cvitanić, *Pravno uređenje Splitske komune po Statutu iz 1312. godine (Srednjovjekovno pravo Splita)*; Split 1964, str. 89, 90, 94—95, 96.

¹⁴ N. Klaić, *Trogir u srednjem vijeku. Javni život grada i njegovih ljudi*. Povijest grada Trogira II/1, Trogir 1985, str. 95.

¹⁵ *Statuta et Reformationes Civitatis Tragvrii*, Venetiis MDCCVIII, str. 58, 87, 119—120.

¹⁶ I. Beuc, »Statut zadarske komune iz 1305. godine«, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, II, Rijeka 1954, str. 493. i d.

prvi notar, koji uz svoje ime stavlja da je i »Jadrensis juratus«. ¹⁷ Iz najstarijih zapisnika zadarskog vijeća (pol. 15. st.) bilježimo podatak da komuna aprobira javne bilježnike, odnosno odobrava na području grada obavljanje bilježničke prakse. ¹⁸ Međutim, tek je statutarnom reformacijom od 29. VI 1548. ozakonjena aprobacija svih ustava na zadarskom području. ^{18a}

Kako smo iznijeli na osnovi izvora (statuta), svaka je komuna na svoj način regulirala rad javnih bilježnika. U skladu s tim lokalnim propisima djelovali su diljem Dalmacije brojni bilježnici *imperiali* ili *apostolica auctoritate*. Mletačka je vlast zatekla određeni pravni sustav, a prihvaćanjem ili potvrdom gotovo svih statuta u prvom periodu svoje vlasti potvrdila je faktično stanje u dalmatinskom notarijatu. Dakle, direktno na izbor i rad notara nije vlast imala nikakva utjecaja, jedino je mletački predstavnik vlasti predsjedavao svim sjednicama vijeća pa je u načelu mogao iznijeti svoj prigovor na davanje aprobacije notarima koje komuna prima u svoju službu.

Zanimljivo je da svi notari carske ili apostolske ovlasti polažu dvije ili čak tri zakletve. Prvu caru, drugu papi ili pak obojici, a treću duždu i komuni. Notar je, prema tome, vazal trostruke vlasti! Kako je vlast cara i pape naddržavna, naddržavna je i funkcija notara jer je i sama prožeta idejom univerzalnosti. U aktima notarskih imenovanja nalaze se registrirane zakletve gotovo svih notara. Glavna je zakletva vrhovnom senioru, caru ili papi a drugi dio zakletve svečano je obećanje o savjesnom vođenju povjerene službe. Notar se obvezuje da će isprave pisati na pergameni i papiru dobre kakvoće, a ne na papiru na kojemu je tekst brisan. Instrumenta će sastavljati po volji stranaka bez ikakva dodavanja ili ispuštanja, oporuke će savjesno zapisati i ovjeriti i držati strogo u tajnosti prema zakonu. ¹⁹ Dakle, bilježnik ne smije poduzeti ništa što bi bilo protiv časti i ugleda, što upućuje na strah od zlouporaba.

Već u 16. st. evropske apsolutističke monarhije porasle su i po broju i po moći, a s tim je u stopu išla i težnja da se učvrsti autokratska moć svakog pojedinog vladara odnosno države. Sjaj

¹⁷ T. Smičićklas, *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, V, Zagreb 1907, str. 602 (dalje CD); N. Klaić — I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku. Prošlost Zadra II*, Zadar 1976, str. 201.

¹⁸ NBZd, ms. 704, *Liber Primus Consillorum Jadre* (1442—1480), fol. 2v.

^{18a} *Statuta Jadertina cum omnibus reformationibus in hunc usque diem factis*, Venetiis MDLXIII, Ref. MDLXVIII. a XXIX di Giugno, s. p.

¹⁹ HAZd, Arhiv Trogira, kutija 67, svež. 6, fol. 50r—v. Ser Mixe ser Catarini de Fara privilegium tabellionatus, publicatus. Sličnim ispravama kojima se imenuju javni bilježnici »imperiali« ili »apostolica« auctoritate obiluje rapski bilježnički arhiv.

carske krune odavno je potamnio i izgubio se u labirintu malih apsolutističkih knezova carstva koje je još postojalo samo na papiru. Papa više nije univerzalni vladar nad kraljevima i carevima već jedan obični talijanski kondotijer koji je skoro pola Evrope izgubio u kotlu reformacije. Konkretna politička zbilja postavljala je sve veće zahtjeve za radikalnim promjenama.

Tendencije prema jednolikom uobličavanju državnog prava izražene su i na području gdje je svaki grad imao »svoje pravo« i vladao pravni partikularizam. Mletačka Republika, sa svojim posjedima, tipičan je primjer pravno partikularne državne tvorevine u kojoj se odjednom javlja potreba za donošenjem općih zakona u cilju jačanja državne moći. Službena mletačka politika povodila se uglavnom, ako ne i isključivo, onim što je kasnije nazvano *raison d'etat*, čak i onda kad je vladar »prejasni dužd« bio tek jedan od mletačkih patricija i koji svoj položaj zahvaljuje izboru a ne nasljedstvu. Duždeva je vlast ograničena do granica dopuštenog i on je za mletačku sinjoriju samo paradna lutka kojoj se svi sklanjaju a nitko je se ne boji. Jaka centralna vlast državnih organa *per excellence* imperativ je vremena i okolnosti, te stvarnog međunarodnog položaja i unutrašnjeg stanja republike na lagunama.²⁰

Mletačka je Republika krajem 16. i početkom 17. stoljeća donijela niz značajnih zakonskih odredbi koje su vrijedile za čitavo područje Dominija. Godine 1613. proglašen je zakon o imenovanju i radu javnih bilježnika. Za podanike Serenissime to je bila još jedna državna mjera, novi zakon, koji je poput mnogih ranijih derogirao u većoj mjeri sve dotad postojeće pravne propise.

U potpunosti se ukidaju zvanja bilježnika po carskoj i apostolskoj ovlasti. Svi bilježnici koji su habilitirani od carskih ili papinskih delegata i nose naslove »carskih« ili »apostolskih« bilježnika mogu nastaviti sa službom ali moraju promijeniti svoje kvalifikacijske nazive novima — *Veneta Auctoritate!*

Kako tekst te važne odluke senata nakon prvog objavljivanja²¹ više nikada u cijelosti nije bio objavljen, slobodni smo donijeti ga u cijelosti:

²⁰ P. Molmenti, *La storia di Venezia nella vita privata*, Tomo III, prima ristampa della settima edizione, Trst 1973, str. 48 i d.

²¹ Tiskana zakonska odredba Senata od 12. I 1612. M. V. (= 1613) u NBZd, ms. 188.

1612. Adi 12. Gennaro, in Pregadi.²²

Duendosi per esecuzione della parte presa in questo Consiglio, à 5. di Ottobre prossimamente passato, dichiarare particolarmente quelli ordini, et regole, che si doueranno osservare nella materia delle legitimazioni, et del creare Nodari nello Stato nostro.

L' Anderà parte, che tutti quelli, che vorranno far legitimare li Figliuoli loro illegitimi, debbano presentare le sue supplicazioni alla Signoria Nostra, dalla quale sopra di esse debba essere commessa l' informazione alli Auogadori Nostri di Commun, quanto alli habitanti in questa Città, et per gl' altri dello Stato nostro, non solo alli detti Auogadori, ma anco alli Rettori delle Città Principali, le quali informazioni debbano esser fatte in scrittura con giuramento, et sottoscrizione di mano propria, con espressione particolare in esse della qualità della Natiuità, del Padre, et di quello, che vorrà essere legitimato; et parendo al Collegio, che s'intendi deputato à questo carico, cioè, il Serenissimo Principe, sei Consiglieri, et tre Capi di quaranta, ragioneuole la dimanda, possa colli doi terzi delle Ballotte di esso, terminare quanto giudicherà conueniente: Et restando salua, et riseruata la parte del medesimo Consiglio de 30. Luglio 1567. quanto alli beni conditionali, et fideicommissarij, sia à quella aggiunto, che s'intenda anco quanto alli beni, che sono con titolo di feudo di cadauna sorte; douendo li conditionali, et fideicommissarij deuoluer secondo la volontà de Testadori, et li Feudali, conforme al tenore delle loro concessioni, et inuestiture.

Et intorno à quello douerà osservarsi per quelli che saranno legitimati, circa al succedere nelli beni, sia coll'autorità di questo Consiglio commesso alli Correttori delle Leze, che prese le necessarie informazioni, et hauuta matura consultatione sopra questa materia, debbano, conforme col solito del loro carico, portar al Maggiore Consiglio quelle prouisioni, che giudicheranno conuenienti, et necessarie.

Quanto alla materia de Nodari, sia deliberato, che la facoltà di creare essi Nodari per autorità della Signoria Nostra, sia data al Magnifico Cancellier Grande con l'assistenza delli due Cancellieri Inferiori, et ai tutti li Rettori delle Città del Domino Nostro con assistenza de due delli Assessori, douendo prima preceder le debite informazioni, et esami per la bontà, et sufficienza loro, da essere fatte alla presenza di esso Cancellier Grande, et Cancellieri Inferiori ouero delli sudetti Rettori, et Assessori con interuento del Priore, et quattro Nodari del Collegio di quella Città, da essec dal Collegio predetto deputati, et quelli così creati debbano giurare in mano del Cancellier Grande predetto, ouero delli Rettori di essercitare il suo Officio legalmente, et fedelmente.

Li Nodari della maniera sudetta creati nelle loro sottoscrizioni doueranno dire: Veneta auctoritate Notarius, et habbino potestà di essercitare l'Officio per tutte le Città dello Stato Nostro; con questa conditione però, che volendolo essercitare in alcun loco, siano tenuti presentarsi innalzi al Rettore di quella Giuriditione, et mostrare il Priuilegio della loro creatione, per essere descritti nella Cancellaria di quel luoco prima che dian principio à fare alcun atto publico.

Occorrendo, che alcun Nodaro parti dal luoco, doue hauerà essercitato l'officio, sia tenuto lasciare nell'Archiuo publico del medesimo luoco tutte le Scritture, protocolli, instrumenti, et ogn'altro atto publico fatto da Nodaro, et in caso di morte di alcun Nodaro siano parimente

²² Datarano prema mletačkom računanju »More Veneto«; u stvani je to 12 I 1613. godine.

portate tutte le Scritture nel publico Archiuio, et douendo intorno a ciò essere osseruato quanto è stato deliberato in questo Consiglio à 24. Nouembre prossimamente passato.

Per la presente deliberatione non sia, nè s'intenda fatto alcun pregiudicio alli Collegij de Nodari delle Città, Terre et luochi nostri, Ma quelli con li loro priuilegij, riti, et vsi restino intatti, et illesi, solo per l'aenire non possino riceuer nel Collegio loro alcuno, che non sia creato Nodaro nel modo sopradetto.

Et parimente non s'intendi fatta alcuna innouatione quanto alli Nodari di questa Città, così nel modo della creatione, come anco in tutti li altri particolari contenuti nelle parti in questa materia, et particolarmente in quelle del Maggior Consiglio del 1485. 11. Nouemb. et di questo Consiglio del 1514. 3. Maggio.

Et la presente deliberatione sia Stampata, et publicata sopra le Scale di S. Marco, et di Rialto, et mandata a tutti li Rettori così da Terra, come da Mar, acciò sia publicata, et registrata in quelle Concellarie, et doue sarà bisogno: Et publicata, ò non, habbia, et hauer debba la sua intiera esecuzione.

Adi 15. Luglio 1613.

Publicata sopra le Scale di San Marco, et di Rialto.

Rezimirajući tekst navedene odluke mletačkog senata od 12. I 1613. godine možemo istaći sljedeće:

a) Ovom se odlukom osnažuje i podrobnije objašnjava ranije donesen zaključak senata od 5. X 1612. koji regulira pravo pozakonjavanja bastarda, imenovanje javnih bilježnika i promoviranje doktora.

b) Pozakonjavanje bastarda vrši se *per rescriptum principis*, odnosno po milosti samog dužda, koji o tome odlučuje uz trojicu vijećnika i trojicu članova vijeća četrdesetorice.

c) Pravo imenovanja javnih bilježnika mletačke ovlasti (Veneta Auctoritate) pridaje se mletačkom velikom kancelaru uz asistenciju dvojice nižih, podređenih kancelara i svim rektorima, predstavnicima vlasti, mletačkog Dominija. Provjera znanja i sposobnosti kandidata je obvezatna kao i potvrda moralne podobnosti. U gradovima gdje postoje organizirani bilježnički kolegiji provjeri kandidata je nazočan prior kolegija i četiri bilježnika. U ostalim pak mjestima ispitu predsjedava knez i dvoje prisjednika (assessori).

d) Notari s kvalifikacijom *veneta auctoritate* mogu obavljati bilježničku službu na čitavu području mletačke države, vodeći računa o bilježničkim kolegijima koji su uzdržani u svojim pravima. Dozvolu za svoj rad notar dobiva od predstavnika vlasti i može započeti s radom tek pošto je kao bilježnik registriran u aktima dotične kancelarije.

e) Posebnom je stavkom posvećena pažnja čuvanju notarskih spisa. Ako bilježnik napušta mjesto boravka, dužan je spise pohra-

niti u javnom uredu, odnosno u kancelariju ili arhiv. U slučaju smrti spisi se predaju najbližem javnom arhivu.

f) Organizirani bilježnički kolegiji, cehovi bilježnika, uzdržani su u svojim pravima i povlasticama. Izričito se nalaže da se ubuduće u kolegij može primati jedino notare s kvalifikacijom po mletačkoj ovlasti.

g) Prava notara u Mlecima ostaju nepromijenjena u skladu s odlukama mletačkog velikog vijeća od 11. XI 1485. i 3. V 1514. godine.²³

Još jednom je dukulom od 9. VI 1768. izričito naredeno da notare mogu imenovati jedino *autorità Venete*, dakle, predstavnici državne vlasti.²⁴ Isto je potvrđeno i terminacijom mletačkog magistrata čuvara i izvršitelja zakona (*Conservatori ed Esecutori delle Leggi*) 4. XI 1769. godine.²⁵ Naime, polovinom 18. stoljeća magistrat je vodio brigu o regrutiranju bilježnika, njihovu broju, postavljanju, vodenju službe. Terminacijom od 8. III 1753. magistrat određuje kako se mogu imenovati javni bilježnici, o njihovu broju i čuvanju spisa.²⁶ Magistrat je radi boljeg uvida povremeno tražio i pismene izvještaje od predstavnika vlasti. Tako je bilo zatraženo 1767. od zadarskog kneza Oktavijana Valiera, a zatim i od Marca Balbija.²⁷

Pogledajmo nekoliko primjera kako se imenovanje bilježnika po mletačkoj ovlasti provodilo u praksi i kakvu je ulogu u svemu tome imala dalmatinska općina i njeni organi.

Zadar, glavni grad mletačke Dalmacije, imao je reguliran način aprobacije javnih bilježnika bilo koje ovlasti. Već smo naveli da se u najranijim zapisnicima zadarskih vijeća nalaze i bilježničke aprobacije. K tomu je na sjednici vijeća od 29. I 1548. zaključeno i prihvaćeno da se u vijeću biraju četiri plemića koji će provjeravati znanje i sposobnost bilježnika i tek nakon toga davati vijeću svoje mišljenje da li je bilježnik podoban za obavljanje svoje službe u Zadru.²⁸ Odjednom se zadarska komuna našla prikraćena u svojim starim povlasticama, iako je dekretom 12. I 1613. izričito spomenuto da ostaju na snazi sva prava i povlastice notarskih kolegija, pa prema tome i gradova koji su na bilo koji način uredili pitanje imenovanja notara.

²³ V. Sandi, *Principj di Storia civile della Repubblica di Venezia*, Volume Primo, Libro Nono, Venezia 1755, str. 100 i d. M. Ferro, *Dizionario del diritto comune, e veneto*. Torino settimo, Venezia 1780, str. 324 i d.

²⁴ HAZd, Ducali e terminazioni, Libro VI, fol. 24v—25r.

²⁵ Isto, fol. 33v.

²⁶ HAZd, Spisi zadarskih knezova (SZK), Marco Balbi (1772—1744), L. III, fol. 499r.

²⁷ Isto, SZK, Ottaviano Valiera (1766—68), L. I, fol. 587r. Balbi kao gore.

²⁸ NBZd, Lib. Cons. Jadre, III, fol. 135r.

U svibnju 1615. imenovan je notarom *Veneta Auctoritate* Zadraniin Julije Marchi i to od zadarskih rektora, kneza i kapetana. Kako su u to vrijeme djelovali Šimun Venier, Kristofor Spiron-dello i Šimun Jordanić, koji su ranije bili promovirani za notare a nisu imali »mletačku kvalifikaciju«, rješenjem zadarskih rektora od 22. VI 1615. suspendirani su od notarske službe. Rektori su k tome odredili i oštre kazne za sve one koji budu djelovali kao notari neke druge ovlasti (papinske ili carske).²⁹ Oštećeni bilježnici su čitav problem izložili u Mlecima tamošnjem advokatoru i uz ostalo naveli da su rektori izdali takvu odluku na nagovor samog Marchija. Venier, Spiron-dello i Jordanić su se opravdavali da su bili imenovani notarima prije stupanja na snagu dekreta mletačkog senata, da su zakonito u zadarskom vijeću aprobirani i da su položili zakletvu. Na to je mletački advokator Zaharija Mauroceno (Morosini) 25. XI 1615. poništio odluku zadarskih rektora i naglasio da svi oni notari koji su ranije bili izabrani mogu nastaviti ne-smetano s radom.³⁰

Sada su predstavnici zadarske komune postavili pitanje va-ljanosti obavljanja notarske službe Julija Marchija, koji nije za-tražio aprobaciju zadarskog vijeća.³¹ To se pitanje raspravljalo na vijeću 1. I 1615. godine. Zatim se predmet raspravljao sve do 1617. godine,³² kada je, nakon nekoliko poslanstava u Mlecima, dukulom od 6. X 1617. potvrđeno da zadarsko vijeće ubuduće mo-že aprobirati i ispitivati kandidate za notarsku službu.³³ Udovolje-no je molbi da svi oni notari koji budu radili u Zadru moraju biti i »zadarski zakleti notari«. Na vijeću od 31. XII 1617. ispitan je za notara Jerolim Cocari.³⁴ Prvi ispitivački kolegij sačinjavali su: Ante Bartolazzi, Dominik Nassi — doktor prava, Jerolim Gerar-dini — doktor prava i Petar Detnico — doktor prava. Ispitivači se biraju na dvije godine.³⁵

U zapisnicima zadarskih vijeća registrirane su brojne potvrde o obavljenim notarskim ispitima. U Zadar su dolazili brojni kan-didati iz čitave Dalmacije da upravo tu budu promovirani za no-

²⁹ NBZd, ms. 218, Ducali e terminazioni Venete per Zara, vol. II, fol. 43r, 44r—v, 45r.

³⁰ Isto, cit. »Quare cum prefate partes de cetero disponant neque Nota-rios Pontificia vel Imperiali auctoritate ante dictas partes creatos, et exercentes officium Notariatatus impediunt, quominus possunt exercere officium«.

³¹ Isto, (ms. 218), fol. 10r—v, 47r—48r.

³² NBZd, Lib. Cons. Jadre, IV, fol. 269r, 281v; 285r, 286 r; Lib. Cons. Jadre, V, fol. 1v—2r.

³³ V. bilj. 31. Ducali... Zara, fol. 10r—v. Dukuła (6. X 1617) javno je objavljena 17. X 1617. i time dobila izvršnu snagu.

³⁴ NBZd, Lib. Cons. Jadre, V, fol. 3r.

³⁵ Isto, fol. 160v, 167r. U ispitivački kolegij 1639. ušao je i dr Šimun Ljubavac, inače istaknuti zadarski povjesnik i erudit.

tare. Nakon obavljene provjere znanja zadarski ispitivači prosljeđivali su svjedodžbu u ispitu knezu ili kapetanu, ili generalnom providuru, da kandidata promovira za javnog bilježnika.

Tako je 12. VIII 1775. podvrgnut ispitu Marko Cvitanović sa Brača, nakon čega je od generalnog providura bio promoviran za notara »veneta auctoritate«. ³⁶ Također je 16. X 1777. ispitan za notara i Pažanin Frane Rakamarić i promoviran od generalnog providura. ³⁷ Višanin Ivan Pavao Sibischini ispitan je 2. V 1778. godine i potom promoviran. ³⁸ Skradinjanin Petar Frane Vavassore Rotta ispitan je 13. I 1781. i bio promoviran, ³⁹ Sinjanin Ivan Surić ispitan je 2. III 1782. nakon što je prikazao terminaciju magistrata »čuvara i izvršitelja zakona« da može biti promoviran za bilježnika. ⁴⁰

Zadarski notari uglavnom su ispitani i promovirani u Zadru. Drugim riječima, vijeće više nije imalo raniju važnost i kompetencije. Plemići su pravom ispitivanja notara sebi pridavali važnost, a nisu bili ništa drugo do besplatan servis mletačke vlasti.

Na Rabu su bilježnike imenovali rapski knezovi. U sali kneževе palače imenuje knez Bartolo Minio 9. VIII 1679. rapskog plemića Mihovila Marinelisa za javnog bilježnika, nakon što je utvrdio da je ovaj zakoniti sin svojih roditelja, dobrog vladanja i čudoređa. Zatim se pozvao na odluku Senata od 12. I 1613. i na izvješće ispitivača starijih bilježnika Mate i Šimuna Galzigne i imenovao ga notarom *Veneta Auctoritate* uručivši mu pero s tintarnicom. Potom se Marinelis zakleo da će savjesno obavljati svoju službu. ⁴¹

Na sličan način imenovan je bilježnikom na Rabu 28. IV 1717. Pacifik Bizza. On je svoj notarski privilegij donio u svojim spisima ovjeren potpisima kneza i kancelara i zapečaćen pečatom sv. Marka. ⁴²

Knez Domenico Zen predao je novoimenovanome bilježniku Frani Dominisu 1736. pero, tintaricu i zlatan prsten. ⁴³

Knez Gio Antonio Dolfin imenovao je bilježnikom 21. IX 1763. Rabljanina Gaudencija Predolina, ali je to imenovanje 12. VIII

³⁶ NBZd, Lib. Cons. Jadre, VIII, fol. 3r—v.

³⁷ Isto, fol. 20r—21v; HAZd, SGP, Giacomo Gradenigo (1775—1778), L. II, fol. 144r—v.

³⁸ Isto, fol. 21v.

³⁹ Isto, fol. 42v, 13. Gen. 1780. M. V. (= 1781).

⁴⁰ Isto, fol. 44v—45r.

⁴¹ HAZd, Spisi rapskih bilježnika (SRB), kut. 30, Mihovil Marinellis (1679—1691), fasc. I, fol. Iv—II.

⁴² Isto, kut. 33, Pacifik Bizza (1717—1726), fasc. II, fol. 1r—v.

⁴³ Isto, kut. 34, Frane de Dominis (1736—1757), fasc. I, Uvod.

1767. potvrdio nadležni magistrat u Mlecima.⁴⁴ Također je i Ante Dominis imenovan notarom 4. IV 1782. sa strane rapskog kneza i potom dobio potvrdu magistrata u Mlecima.⁴⁵

Na Krku je pitanje imenovanja i promocije notara uređeno na dvjema terminacijama generalnog providura, prvom iz 1674. i drugom 1693. godine.⁴⁶ Naime, krčki je knez i providur promovirao notare nakon obavljenog ispita, odnosno na prijedlog ispitiivačkog kolegija u koji su osim njega ulazili općinski suci, knežev kancelar, fiskalni odvjetnik i dva mjesna bilježnika.⁴⁷ Ovako sastavljeni kolegij davao je garanciju kvalitete. I na Krku su promovirani bilježnici koji su djelovali i izvan tog otoka.

U Krku je ispitan i zatim promoviran za javnog bilježnika Zadranin Ivan Krstitelj Bonicelli 11. VII 1713. godine.⁴⁸ Na isti su način imenovani i krčki bilježnici Ivan Mate Giuriceo i Nikola Zubranić 1783. godine.⁴⁹

Vidko Vusio iz Bola na Braču također je u Krku bio promoviran za bilježnika 16. VIII 1785. godine.⁵⁰ Notarsku je kvalifikaciju dobio 8. IV 1790. u Krku i Mate Lovrić iz Sinja.⁵¹

Iako je postupak bio veoma rigorozan, ipak je 1728. došlo na Krku do povreda zakona. Naime Nikola Brusić imenovan je notarom bez propisanih uvjeta. Njegov je izbor stoga poništen, a poštreni su kriteriji pristupanju notarskom ispitu. Zabranjeno je kancelarima da svojevorno izdaju svjedodžbe o sposobnosti kandidata pod prijetnjom kazne od 500 dukata, a notarsku službu ne može obavljati onaj tko se bavi mehaničkim zanatima.⁵²

Na Cresu je creski knez i kapetan imenovao bilježnike na prijedlog vijeća. Kandidat je molbu za obavljanje notarske službe podnosio vijeću, a nakon toga bi sa strane službenog predstavnika vlasti bio promoviran za notara.⁵³ Naime, mletačka je vlast tolerirala zaključak creskog vijeća iz 1606. godine.

⁴⁴ HAZd, Spisi francuske uprave (SFU), Spisi generalnog providurstva (SGP), 1808. Tit. IV, Rub. 3, c. 198, 200.

⁴⁵ Isto, c. 472.

⁴⁶ V. bilj. 48.

⁴⁷ HAZd, SGP, Giacomo da Riva (1772—1774), fasc. II, poz. I, c. 103/1.

⁴⁸ HAZd, Ducali e terminazioni, V, fol. 36r—v. U Krku je 11. VII 1713. ispitan za notara Zadranin Ivan Krstitelj Bonicelli i to: »coram nobis a duobus spectabilis iudicibus hujus magnifice Communitatis, et per cancellarium Nostrum, nec non ab Aduocato Fiscali, et duobus alijs Notarijs specialiter deputatis«.

⁴⁹ HAZd, SFU, SGP, 1808. Tit. IV, Rub. 3, c. 222, 235, 237.

⁵⁰ Isto, c. 437.

⁵¹ Isto, c. 557.

⁵² HAZd, SGP, Pietro Vendramin (1726—1729), L, I, fol. 143v.

⁵³ HAZd, SFU, SGP, 1808. Tit. IV, Rub. 3, c. 313.

Terminacijom creskog kneza kapetana od 12. VI 1758. imenovan je javnim bilježnikom Augustin Petris iz Cresa, nakon što je predložen za bilježnika sa strane vijeća.⁵⁴ Tako je 20. I 1783. knez kapetan Zan Alvise da Mosto promovirao za bilježnika i Zanetta Antoniazzi de Bocchina koji je »a senso delle leggi municipali approvato, e conosciuto idoneo, e capace all esercizio medesimo«.⁵⁵

Na isti su način imenovani i notari u Osoru.⁵⁶

Paško je vijeće zadržalo nakon 1613. pravo aprobacije javnih bilježnika koje se u praksi svelo na obično davanje prijedloga knezu koga treba izabrati. No knezovi su i sami ponekad imenovali bilježnike bez konzultacije vijeća. Knez Zorzi Corner imenovao je javnim bilježnikom 17. VI 1682. Marka Kašića (Cassija) samo na temelju položenog ispita,⁵⁷ vjerojatno pred dvojicom starijih bilježnika ili njegovih prisjednika (kancelara i komornika, odnosno kamerlenga).

Bilježnik Aurelije Mirković navodi u spisima da je na dužnost »izabran« sa strane vijeća, a zakletvu je položio na ruke paškog kneza Zan Piera Barozzija.⁵⁸

Bilježnik Marko Lauro Ruić imenovan je bilježnikom nakon što je predložen knezu sa strane vijeća. I on je 18. II 1761. na ruke kneza Bragadina položio notarsku zakletvu kao bilježnik »Veneta Auctoritate«.⁵⁹ Bilježnik Ivan Josip Jadralić je 5. XI 1771. proglašen sposobnim za notarsku službu sa strane paškog vijeća, ali je promoviran i aprobiran od mletačke vlasti tek 22. V 1773. godine.⁶⁰ I bilježnik Jerolim Zorović sa strane kneza 3. IV 1784., habilitiran je za javnog bilježnika,⁶¹ a započeo je s radom tek nakon što je potvrđen 1789. od nadležnog magistrata u Mlecima.⁶²

Dr Barbaro Nikola Mirković imenovan je bilježnikom od paškog kneza 15. VII 1774. godine na prijedlog vijeća.⁶³

⁵⁴ Isto, c. 373.

⁵⁵ Isto, c. 313 (datirano 20. Gen. 1782. M. V.).

⁵⁶ Isto, c. 449, 398.

⁵⁷ HAZd, Spisi samostana sv. Dominika, kut. 7, Carte della Nobile Famiglia Cassio da Pago, dok. br. 218 — Privileggio di D. Marco Cassio Nod.^o

⁵⁸ HAZd, Spisi paškog bilježnika (SPB), Aurelije Mirković (1689—1729), b. unica, fasc. XV, fol. 1r. Zakletvu polaže 4. I 1688. m. v.

⁵⁹ Isto, Spisi Marka Laura Ruića (1761—1797), b. I, fol. 1r—v. Datirano po »mletačkom načinu« 1760. M. V.

⁶⁰ HAZd, SFU, Spisi pokrajinske intendantce za Dalmaciju, 1812. Fasc. VIII, poz. al 1541. Tabella dimostrativa lo stato delli Pub. Notaj del Cantone di Pago.

⁶¹ Isto, Tabella . . . , 3. Girolamo Zorovich.

⁶² HAZd, Sudski arhiv Paga, kut. 2, spisi knezova Liberala Corner i Paola Muazzo (1788—1795), Decreti, bez folijacije, sub die 12. agosto 1789.

⁶³ HAZd, Isto, kut. 11, god. 1815, Sekcija VII, Tabela dinotante di Notaj del Cantone di Pago, col. No. 185/1815.

U Ninu je na vijeću od 3. I 1744. izabran »un nodaro publico giurato di questa città« Ivan Andrija Mirković iz Paga.⁶⁴ Iz kasnijih zapisnika ninskih vijeća ne nalazimo da komuna bira javnog i zakletog bilježnika, već se jedino na vijeću bira općinski kancelar koji vodi zapisnike vijeća i brine o komunalnoj kancelariji. Tek 1790. nalazimo drugog bilježnika u Ninu. Ninski plemić Francesco Giustiniani habilitiran je za javnog bilježnika »Di Veneta Autorità« terminacijom magistrata čuvara i izvršitelja zakona u Mjescima 14. VII 1790. godine.^{64a}

Izbor notara u Šibeniku obavljao se u skladu s reformacijom od 12. VI 1562. godine. Naime općinski su egzaminatori i kancelar vršili provjeru znanja svakog aspiranta, a mletački knez i kapetan Šibenika vršio je promociju kandidata za javnog bilježnika.

Šibenski je knez bio i upravitelj Skradina pa je i u tom svojstvu imenovao javne bilježnike. Juraj Fumis, bilježnik u Kninu, imenovan je bilježnikom, navodno, odlukom skradinske komune.⁶⁵ To treba shvatiti u onom smislu da komuna predlaže kandidata nakon obavljenog habilitacionog ispita. Međutim, brojni skradinski notari dobili su svoje kvalifikacije u drugim gradovima mletačke Dalmacije (Krku, Zadru ili Šibeniku).⁶⁶

Iz god. 1632. datira i prva vijest o jednom omiškom notararu »di Veneta Autorità«. Generalni providur Antonio Civran imenovao je javnim bilježnikom mletačke ovlasti dotadašnjeg omiškog kancelara Battistu Tomadellija iz Friulija (Cividale). Notarski ispit održan je u Splitu u nazočnosti samog generalnog providura i uz asistenciju njegova tajnika i kancelara i dvojice splitskih bilježnika. Tomadelli je tako postao javnim bilježnikom, s pravom da može obavljati službu »in ogni Città, Terra, e luoco delle Serenissima Republica«.⁶⁷

Omiški bilježnici Jerolim Benković i Ivan Dismanić habilitirani su god. 1794. od mletačkog magistrata.⁶⁸

U Splitu je vijeće biralo bilježničke ispitivače. Promotor je bio splitski knez. Neki su kandidati bili promovirani izvan Splita iako su u Splitu položili notarski ispit. Tako je Petar Katić 16. IV 1780. ispitan za notara, a promoviran je u Zadru od generalnog providura 26. IV 1780. godine.⁶⁹

⁶⁴ HAZd, Spisi Nina, Consiliorum Nove Liber II, fol. 19r, 20v.

^{64a} HAZd, Spisi C. K. komesara Goëss, filza V, l. 262.

⁶⁵ HAZd, SFU, Intendenza, 1812. Filza VIII, poz. al. 1541, N. 759. Stato nominativo degli Notaj Publici del Distretto di Sebenico.

⁶⁶ Isto: Notaj Publici di Sebenico — Scardona.

⁶⁷ HAZd, SGP, Antonio Civran (1630—1632), L. unico, fol. 184r.

⁶⁸ HAZd, SFU, Intendenza, 1812. Filza VIII, poz. al. 1541, N. 573. Stato dei Notaj esistenti nello Comune di Spalato — Almissa.

⁶⁹ HAZd, SFU, SGP, Tit. IV, Rub. 3, 1808, c. 633.

Javni bilježnici djelovali su i izvan gradskih središta. Notar Ante Šitin iz Kaštel Novog habilitiran je i promoviran za notara u Krku 18. II 1794. godine. On je od magistrata u Mlecima dobio 28. III 1795. odobrenje za obavljanje bilježničke službe i to na Krku i ostalim gradovima Dalmacije, osim u onima u kojima postoje organizirani bilježnički kolegiji i u gradu Hvaru.⁷⁰

Na Braču je djelovalo krajem 18. st. nekoliko bilježnika. Petar Vitnić (Vitnico) imenovan je notarom na prijedlog magistrata. On je ispitan na Braču i promoviran 5. V 1760. od bračkog kneza. Njegov je notarski privilegij potpisan od kneza, suca, defenzora, odvjetnika, jednog notara i kneževa kancelara koji su po svoj prilici sačinjavali ispitivački kolegij.⁷¹

Brački je knez Antonio Pizzamano 1. X 1769. imenovao bilježnikom Andriju Petričića iz Postira, nakon čega je ovaj dobio odobrenje 5. IV 1771. od magistrata.⁷²

Ante Lukšić ispitan je i promoviran za notara »per la giurisdizione della Brazza« u Zadru od zadarskih rektora, kneza i kapetana. On je »u potpunosti zadovoljio usmenim ispitima« i bio promoviran 2. II 1776. za notara.⁷³ I notar Vicko Ballarin iz Supetra u Zadru je imenovan notarom 28. III 1774. od generalnog providura Giacomu da Riva.⁷⁴

U Makarskoj, krajem mletačke vlasti, djeluju notari Petar Ciprianis Quarco iz Trogira i Makaranin Klement Ivanišević. Oba su postavljeni za notare od mletačkog magistrata čuvara i izvršitelja zakona. Generalni providur Francesco Falier terminacijom od 23. VI 1786. odobrio je obavljanje bilježničke službe Makaraninu Gabrijelu Ivuliću koji je bio habilitiran od mletačkog magistrata za javnog notara »Veneta Auctoritate«.⁷⁵

U Korčuli je tamošnji knez i providur promovirao notare. Ivan Spanić je postavljen za notara terminacijom od 30. VII 1793. godine.⁷⁶

Na Hvaru je knez postavljao notare na isti način kao i u drugim komunama. Hvar je imao privilegij da su tamo bilježničku

⁷⁰ Isto, HAZd, c. 692. U terminaciji magistrata za notara Šitina se izričito napominje »da može objavljati notarsku službu u Krku i ostalim gradovima Dominija osim u onima gdje postoje bilježnički kolegiji i osim u Hvaru«. Prema tome je Hvar imao povlašten položaj u odnosu na druge dalmatinske gradove.

⁷¹ HAZd, SFU, SGP, Tit. IV, Rub. 3, 1808, c. 547.

⁷² HAZd, Isto, c. 552.

⁷³ HAZd, Ducali e terminazioni, VI, fol. 82r.

⁷⁴ HAZd, SGP, Giacomo da Riva (1772—1774), L. II, c. 467r—v.

⁷⁵ HAZd, Isto, Francesco Falier (1784—1786), L. I, fol. 139r.

⁷⁶ HAZd, SFU, SGP, Tit. IV, Rub. 3, 1808, c. 781.

službu mogli obavljati jedino hvarski notari iako nisu bili organizirani u bilježnički kolegij.⁷⁷

Drugo je pitanje od posebne važnosti. Kakvu su naobrazbu imali notari, gdje su pohađali škole i koliki je bio dijapazon njihova znanja.

U predmletačko doba komune su najčešće u notarsku službu primale strance, i to izučene i školovane notare, uglavnom iz Italije. Ti su notari školovani na sveučilištima gdje se predavala *ars notaria*.⁷⁸

Materijalno osiromašenje Dalmacije pod mletačkom upravom kao posljedicu povlačilo je za sobom i duhovno siromaštvo. Rijetki su bili domaći sinovi koji su mogli priuštiti školovanje na apeninskim sveučilištima. Već od druge polovine 15. st. u aktima notarskih imenovanja najčešće možemo pročitati da kandidat zna »optime legere et scrivere«,⁷⁹ za neke da su jedino vični hrvatskom jeziku,⁸⁰ dakle, ne poznaju ni latinskog ni talijanskog jezika.

Naobrazba ni u kasnijim stoljećima nije bila na zavidnoj razini. Daleko od toga da je notar bio intelektualac. Notar je činovnik *par excellence!* Imao je osrednju stručnu ili opću naobrazbu. Rijetko je bio pjesnik, slikar, znanstvenik, kroničar ili povjesnik.

Kada je za francuske uprave u Dalmaciji uslijedila revizija notarijata, u dokumentima je navedena i njihova stručna naobrazba. Tako tek za manji broj notara, i to onih s kraja 18. stoljeća, znamo nešto više o njihovu obrazovanju.⁸¹

Zadarski bilježnik Dominik Castelli (1777) pohadao je studij prava u Padovi i tamo stekao doktorat.⁸² Bilježnik Ivan Sorari završio je pravni tečaj u zadarskom sjemeništu Florio i dvije godine obavljao praksu kod bilježnika Castellija.⁸³ Bračanin Ivan Ante Harašić - Filipi, koji je djelovao u Zadru, nije imao uopće

⁷⁷ V. bilj. 70.

⁷⁸ I. Beuc, *Statut zadarske komune*, str. 543; A. Cvitanić, *Pravno uređenje splitske komune*, str. 95; N. Klaić — I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku*, str. 200—201; A. Anselmi, *Le scuole di notariato in Italia*, Viterbo 1926, str. 4 i d.

⁷⁹ I. Pederin, »Fond rapskih knezova i bilježnika«, str. 15, 32.

⁸⁰ Ivan de Dominis pred bilježnikom Segotom 16. III 1497. imenuje u Rabu javnim bilježnikom popa Ivana Francića iz Brinja, »de Brigne de partibus Sclavonie literarum Sclavonice« (HAZd, SRB, kut. 5, Juraj Segota 1492—1509, fol. 335r—v). Zatim u Rabu 1. IV 1557. pal. grof. Ivan Frane Dominis imenuje bilježnikom franjevca trećoredca Šimuna Brunčića »virum litteratum et optime scribere in Illirico sermone scientem«; očigledno je fra Šimun glagoljaš! (HAZd, SRB, kut. 10, Frane Fabijanić 1520—1558, fol. 506r—507r).

⁸¹ V. bilj. 44 i 60.

⁸² HAZd, Spisi Intendenze, 1812, Filza VIII, Poz. al No. 1541. Zara No. 1760. Tabella, 16. III 1812.

⁸³ Isto, »Ha fatto corso di Legge nel seminario Florio«.

nikakve pravne naobrazbe, već svega pet godina prakse, a bilježnički ispit položio je 1789, pred bračkim knezom.⁸⁴ Zadranin Petar Pavao Coltelli (1777) proveo je sedam godina prakse u pisarni svog brata.⁸⁵

Bilježnik Ivan Krševan Franceschi imao je dvanaestogodišnju praksu u pisarni svog oca i kod njega je privatno učio pravo. Uz to je deset godina pohađao nastavu u Florijeve sjemeništu.⁸⁶

Za splitske notare, u razmatranom razdoblju, na žalost jedino znamo da su »forniti di lumi sufficienti,«⁸⁷ i to je sve. Možda je netko od njih studirao pravo u Cosmijevu sjemeništu ili pak privatno. Za omišskog notara Benkovića zabilježeno je da je »Fornito di mediocri lumi.«⁸⁸

Bilježnik Marko Antonije de Leva u Kninu imao je padovanski doktorat prava,⁸⁹ a Frane de Leva u Šibeniku tek jednogodišnju praksu u Krku obavljaju prije 1790. godine.⁹⁰

U Pagu je Marko Lauro Ruić naobrazbom daleko nadišao svoje kolege. On je višu gimnaziju i filozofiju završio u jezuitskom zavodu sv. Vida na Rijeci, a u Padovi je stekao doktorat prava.⁹¹ Djelovao je kao javni bilježnik do 1797. godine. Od 1798. do 1807. nalazi se na dužnosti kotarskog suca upravitelja Paga.⁹²

Padovanski doktorat imao je i bilježnik Barbaro Nikola Mirković.⁹³ On je odslušao tečajeve gramatike, retorike, filozofije, fizike, metafizike, matematike, kanonskog i civilnog prava; na pravu je i doktorirao.⁹⁴ Njegova naobrazba ne izlazi iz okvira sedam slobodnih vještina, neuobičajeno i pomalo zastarjelo za njegovo doba.

⁸⁴ Isto, »Non ha fatto alcun corso di Legge«.

⁸⁵ Isto. Coltelli je imenovan notarom 21. V 1777. godine, v. Lib. Cons. Jadre, VIII, fol. 18r—v.

⁸⁶ HAZd, Spisi Intendenze, 1812, Filza VIII, Poz. al No. 1541. Zara, No. 1760, »ha studiato la Legge ex Veneto sotto il suo genitore ed ha fatto il corso de'studij in questo seminario Florio per continui anni dieci«.

⁸⁷ HAZd, Spisi Intendenze, no. 573. Spalato — Stato dei Notaj esistenti nello Comune di Spalato.

⁸⁸ Isto, Tabela »Stato de'Notaj del Cantone d'Almissa«.

⁸⁹ Isto, Tabela bez signature »Etat des Notaries de la Dalmatie« — Marc Ant. de Leva: Recu Docteur en l'Universite de Padua.

⁹⁰ Isto, Tabela ad No. 759, Stato Nominativo degli Notaj Pubblici del Distretto di Sebenico — Francesco de Leva.

⁹¹ Usp. naš rad »Pažanin Marko Lauro Ruić (1736—1808«) u *Zadarskoj reviji*, br. 4, 1980, str. 307—317.

⁹² HAZd, Miscellanea, svež. 64, Superiorita locale — Pago, fol. 91r—94r.

⁹³ Originalna diploma u posjedu potomaka na Rijeci. Zahvaljujem kolegi D. Mirkoviću na fotokopiji diplome.

⁹⁴ HAZd, Sudski arhiv Paga, kut. 11, God. 1815, Sekcija VII, Ad. No. 185 — Tabela dinotante li Notai del Cantone di Pago.

Frane Rakamarić je učio gramatiku, retoriku, logiku i pravo, i to »secondo uso de forensi ex Veneti in provincia«. ⁹⁵ Njegov kolega Ivan Josip Jadrulić učio je gramatiku, retoriku i logiku. On je odslušao i tečaj prava ali nije doktorirao, na što je imao pravo. U pisarni svoga oca proveo je punih deset godina. ⁹⁶

Paški bilježnik Jerolim Zorović (1784) proveo je četiri godine u pisarni bilježnika Jerolima Kašića. Stekao je »neophodna znanja«, vjerojatno privatno, iz gramatike, retorike, filozofije i osnova ćudoreda. ⁹⁷

Hvarski bilježnik Petar Kasandrić (1788) pohadao je pravni tečaj privatno kod pok. svećenika Calafatija, ⁹⁸ a Marin Gazzari kod prof. Dubravčića, bilježničku praksu uz dra Machieća. Notar Ivan Dančević iz Jelse privatno je učio kod odvjetnika Bajamontija u Splitu. ⁹⁹

Bilo je u Dalmaciji i bilježnika neznanica. To se tvrdi za bilježnika Petra Žuvetića u Starom Gradu (Hvar). Njegovi spisi ogledalo su potpunog neznanja i mogu, najblaže rečeno, kompromitirati stranke. ¹⁰⁰

Nimalo nije bio bolji novaljski nadribilježnik Juraj Juras (1795) koji čak obavlja praksu bez ikakva odobrenja pa je godine 1807. odlukom generalnog providura Vicka Dandola suspendiran. ¹⁰¹

Prije nego što zaključimo ovaj napis vrijedi kazati nešto i o samom radu notara i čuvanju notarskih spisa. U jednoj mletačkoj odluci kojom se određuju mjere oko obavljanja bilježničke službe i čuvanja spisa tvrdi se da je notarski poziv »in ogni tempo stimado importante«. ¹⁰² To se može uzeti u obzir tek onda kada se pomno prouče sve odredbe koje je državna vlast u svrhu pravilnog obavljanja službe izdavala.

Velika je pažnja posvećivana javnim arhivima, odnosno lokalnim uredima u kojima su se deponirali i čuvali gotovo svi javni spisi. Primjerice, Serenissima već 1450. godine određuje da se u Zadru urede u općinskom arhivu drveni ormari za čuvanje spisa. ¹⁰³

⁹⁵ Isto, Notajo Francesco Raccamarich; Spisi Intendenze 1812, fasc. VIII, al. No. 1541, Tabella delli Pub. Notaj del Cantone di Pago.

⁹⁶ Isto, Intendenza, Tabella ad No. 55. 24. Feb. 1812.

⁹⁷ Isto, Tabella . . . not. Girolamo Zorovich.

⁹⁸ Spisi Intendenze, Tabella — Etat des Notaries.

⁹⁹ Isto, Ad No. 272. Notariato — Lesina.

¹⁰⁰ Isto, cit. »Il di lui atti dimonstrano una ignoranza che puo compromettere l'interesse delle parti«.

¹⁰¹ HAZd, Sudski arhiv Paga, kut. 11, ranije cit. Tabella notara — Juras Giorgio.

¹⁰² HAZd, SGP, Gio Antonio Zen (1653—1656), L. I, fol. 61v—62r.

¹⁰³ I. Pederin je na temelju te odluke »utvrdio« starost zadarskog historijskog arhiva! Ne radi se ni o kakvom arhivu kakvog mi danas poznajemo već o čuvanju općinskih spisa i izradi prikladnih ormara. Takvih odluka

U Šibeniku je zaključkom vijeća 15. IV 1463. prihvaćeno da notari pod prijetnjom gubitka službe i ništavnosti svih akata moraju voditi dvije knjige, jednu za ugovore a drugu isključivo za oporuke. Ukida se vođenje minuta odnosno abrevijatura. Još je ranije (1449) odlučeno da se spisi po smrti bilježnika pohranjuju u općinskom arhivu.¹⁰⁴

Sličnih odredbi sadrže statuti i diplomatoriji gotovo svih dalmatinskih gradova. Izgleda da su odluke bile jedno, a u praksi se ipak događalo da su kršene i nisu poštivane. Tako je Republika bila prisiljena više puta ponavljati ranije odredbe propisujući oštre kazne.

O čuvanju i pohrani bilježničkih spisa govori se u terminaciji generalnog providura Gio Antonija Zen 4. IV 1655. godine.¹⁰⁵ Tom se odlukom ponavljaju više-manje ranije odredbe providura Gio Battista Grimanija koji 1. VIII 1643. strogo naređuje da svi, izričito nasljednici umrlih bilježnika, koji posjeduju bilježničke ili bilo koje druge spise u roku od petnaest dana predaju ih najbližem javnom uredu.¹⁰⁶

U Zadru knez Girolamo Loredan nalaže 23. VII 1656. da zatarski notari moraju voditi registre svojih akata.¹⁰⁷

Generalni providur Girolamo Grimani 1677. određuje da spise valja čuvati u javnom uredu, a bilježnici pisati na papiru dobre kvalitete ili na pergameni, i to čitljivo.¹⁰⁸ Ista je odluka još dva puta potvrđena.¹⁰⁹

Godine 1749. utvrdili su šibenski egzaminatori da bilježnici ne prepisuju koncepte učisto i da u njihovu poslu vlada potpuni nered, te donose odluku da svi bilježnici moraju svoje spise pokazati u gradskom uredu, koje će onda čuvati u posebnim pretincima, čije će ključeve držati za to određeni notari.¹¹⁰

Polovinom 18. stoljeća mletački magistrat čuvara i izvršitelja zakona ima neposrednu kontrolu nad radom bilježnika. Kontrolira

možemo nabrojiti bezbroj, gotovo za svaki dalmatinski grad, i to mnogo ranije. Primjerice u Pagu još 1341. mletačka vlast određuje da se općinski i bilježnički spisi po odlasku notara pohrane u općinskoj škrinji pod ključem (*Listine*, II, str. 156). Usp. I. Pederin, »Dužd Frane Foscari — osnivač zadarskog arhiva 1450. godine«, *Narodni list*, XXXII, (CXX), 1628 (7428), Zadar, 12. ožujka 1983, 7.

¹⁰⁴ F. A. Galvani, nav. dj., str. 212.

¹⁰⁵ V. bilj. 102 u ovom radu.

¹⁰⁶ HAZd, Ducali e Terminazioni, IV, fol. 13r—v.

¹⁰⁷ Isto, fol. 70r—71r.

¹⁰⁸ HAZd, SGP, Gio Battista Grimani (1675—1677), L. II, fol. 456r—457r.

¹⁰⁹ HAZd, SGP, Pietro Valier (1678—1680), L. I, fol. 328v—329r; Alvise Mocenigo (1696—1702), L. V, fol. 181r—182r.

¹¹⁰ HAZd, Spisi šibenskih bilježnika, kut. 97/c, fol. 57; SGP, Francesco Grimani (1754—1756), L. III, fol. 184r—v.

njihov rad i njihovo postavljanje. Rektori su dužni obavještavati magistrat o radu bilježnika na svom području. Zadarski knez Marco Balbi (1772—1774) odgovara na postavljene upite generalnog providura Giacomu da Rive koje je ovaj proslijedio magistratu.¹¹¹ U Zadru u to vrijeme (1773) djeluje šest bilježnika koje »bira« vijeće, a u gradu ne postoji bilježnički kolegij. Po smrti bilježnika nasljednici uredno predaju sve njegove spise. Za notara nije izabran nitko mladi od dvadeset pet godina. Svi zadarski bilježnici obavljaju povjerenu im službu točno i marljivo, s velikom pozornošću, tako da se istinu ne može zapaziti nikakav nered.

Ovim kratkim prikazom nastojali smo donekle osvijetliti posljednju fazu u razvoju dalmatinskog notarijata pod Mletačkom Republikom: notarijat »Veneta auctoritate«. Iako ima dovoljno arhivske građe koja se odnosi na taj problem, uslijed ograničenosti prostora našu smo pozornost usredotočili samo na pojedine ključne probleme koje ističemo u zaključku.

Na području stare stečevine postojao je čitav niz autonomnih obilježja u pravnom i političkom životu pojedinih gradova. Venecija je nakon 1409, odnosno 1420. formalno zadržala oblike autonomnosti potvrđivši gotovo sve statute dalmatinskih gradova. Djelovanje javnih bilježnika i njihovo postavljanje u kompetenciji je gradskog vijeća, a gradovi su u svoju službu primali »carske« i »apostolske« notare. Međutim, već u prv'm desetljećima 15. stoljeća djelatnost vijeća bila je strogo uklopljena u okvire interesa državne vlasti.

Kako su do 1613. godine bilježnike carske ili apostolske vlasti promovirali ovlašteni delegati cara ili pape, Mletačka Republika nije imala direktnog utjecaja i prema tome bilježnik nije bio službenik Republike. On je činovnik carske ili papinske vlasti, a univerzalnost njihove vlasti proširila se u srednjem vijeku s političkog područja i na pravno pa prema tomu jurisdikcija carske i papinske vlasti ne poznaje ni političkih granica, i stoga je bilježnička služba naddržavna.

Moderne apsolutističke ideje, ako pojam »moderno« poistovjetimo s pojmom »centralizirano«, nisu mimoišle ni republiku na lagunama. I doista u povoljno vrijeme, zahvaljujući političkim događajima, Republika utire put centralizirane birokratske države — donošenjem općih zakona!

¹¹¹ HAZd, Spisi zadarskih knezova, Marco Balbi (1772—1774), L. III, fol. 499r—502r.

Zakon o javnom bilježništvu izdala je Republika 12. I 1613. godine. Po tom je zakonu bilježnik državni činovnik i nosi naslov bilježnika »mletačke ovlasti«, odnosno postaje delegat *raison d'etat* i ograničenog mjesnog prava jer je Republika lokalne odredbe uspjela uskladiti s ovom odlukom tako da je ograničila djelokrug vlasti lokalnih organa i pretvorila ih u besplatan državni servis. Zakleti bilježnik »veneta auctoritate« može službu obavljati na čitavu području mletačke države u skladu s pozitivnim zakonskim propisima.

Dalmatinske komune su, iako s ograničenim kompetencijama, uspjele uklopiti i prilagoditi svoje zakone i propise u skladu s mogućnostima, ali strogo u okviru državnih interesa. Dakle, i pored stanovite autonomne crte, i taj je relikv vlasti bio sputavan, jer vijeće nije moglo promovirati bilježnika već jedino obaviti »tehnički« odnosno formalni dio čitavog ceremonijala, a bilježnik je *officium notariatus* primao iz ruku državnog predstavnika.

Stručna naobrazba dalmatinskih bilježnika pokazuje kulturno siromaštvo i duhovnu bijedu zapuštene pokrajine, a brojne odluke o savjesnom vođenju službe, pohranjivanju spisa, upućuje na strah od zlorabe ili nastojanje da se unaprijed spriječe neredi s kakvima je vlast nekoliko puta bila suočena.

P A R T E
P R E S A
NELL' ECCELLENTISS.
Consiglio di Pregadi.

A 13. Luglio. 1613.

Che statuisce le pene à i contrafattori delle Parti
del medesimo Consiglio, in materia di Legiti-
mationi, e del crear Nodari, & Dottori.

*Stampata per il Rampazetto Stampator Ducale,
In Calle dalle Rasse.*

di minor valore, & come se fatta non fosse. Douendo la presente deliberatione hauer luoco in questa Città, & in tutto lo Stato nostro; & sia publicata sopra le Scale di S. Marco, & di Rialto, & mandata a tutti li Rettori così da Terra, come da Mar, acciò sia publicata, & registrata in quelle Cancellarie, & doue farà bisogno; & publicata, o non habbia, & hauer debba la sua intiera essecutione.

1612. *Adi 12. Gennaro, in Pregadi.*

DOuendosi per essecutione della parte presa in questo Confoglio, à 5. di Ottobre prossimamente passato, dichiarare particolarmente quelli ordini, & regole, che si doueranno offeruare nella materia delle legitimazioni, & del creare Nodari nello Stato nostro.

L'Anderà parte, che tutti quelli, che vorranno far legitimare li Figliuoli loro illegitimi, debbano presentare le sue supplicationi alla Signoria Nostra, dalla quale sopra di esse debba essere commessa l'informatione alli Auogadori Nostri di Communi, quanto alli habitanti in questa Città, & per gl'altri dello Stato nostro, non solo alli detti Auogadori, ma anco alli Rettori delle Città Principali, le quali informationi debbano esser fatte in scrittura con giuramento, & sottoscrizione di mano propria, con espressione particolare in esse della qualità della Natiuità, del Padre, & di quello, che vorrà essere legitimato: & parendo al Collegio, che s'intendi deputato à questo carico, cioè, Il Serenissimo Principe, sei Confeglieri, & tre Capi di quaranta, ragioneuole la dimanda, possa colli doi terzi delle Ballotte di esso, terminare quanto giudicherà conueniente: Et restando salua, & riseruata la parte del medesimo Confoglio de 30. Luglio 1567. quanto alli beni conditionati, & fideicommissarij, sia à quella aggiunto, che s'intenda anco quanto alli beni, che sono con titolo di feudo di cadauna
forte

forte; douendob li conditionati, & fedelcommissarij, douendob
uer secondo la volontà de Testadori, & li Feudati, confor-
me al tenore delle loro concessionij, & inuestiture, & al
- Et intorno à quello douerà offeruarsi per quell'ordine, fo-
ranno legitimati, circa al suo odere nelli beni, sia col' au-
torità di questo Consiglio commesso alli Correttori delle
Lexe, che prese le necessarie informazioni, & hauidi ma-
tura consultatione sopra questa materia, debbano, con-
forme al solito del loro cargo, portar al Maggiore Conse-
glio quelle prouisioni, che giudicheranno conuenienti, &
necessarie.

Quanto alla materia de Notari, sia deliberato, che la
facoltà di creare essi Notari per autorità della Signoria
Nostra, sia data al Magnifico Cancellier Grande con l'as-
sistenza delli due Cancellieri Inferiori, & à tutti li Rettori
delle Città del Dominio Nostro con assistenza de due delli
Assessori; douendo prima proceder le debite informazioni,
& esami per la bontà, & sufficienza loro, & da esser fatte
alla presenza di esso Cancellier Grande, & Cancellieri In-
feriori, ouero delli sudati Rettori, & Assessori con inter-
uento del Priore, & quattro Notari del Collegio di quel-
la Città, date sse dal Collegio predetto deputati, & quelli
cosi creati debbano giurare in mano del Cancellier Grande
predetto, ouero delli Rettori, di esercitare il suo Officio
legalmente, & fedelmente.

Li Notari della maniera sudetta creati nelle loro sotto-
scritzioni doueranno dite: Venera auctoritate Notarius,
& habbino potestà di esercitare l'Officio per tutte le Città
dello Stato Nostro; con questa conditione: però, che vo-
lendole esercitare in alcun luoto, siano tenuti presentarsi
inualzi al Rettore di quella Giurisdictione, & mostrare il
Privilegio della loro creatione, per essere descritti nella
Cancellaria di quel luoto prima che diano principio à fare
alcun atto publico.

Occorrendo, che alcun Notaro parti dal luoto, doug
hauerà

hauerà essercitato l'officio, sia tenuto lasciare nell'Archiuo publico del medesimo luoco tutte le Scritture, protocolli, instrumeti, & ogn'altro atto publico fatto da Nodaro, & in caso di morte di alcun Nodaro siano parimente portate tutte le Scritture nel publico Archiuo, & douendo intorno a ciò essere offeruato quanto è stato deliberato in questo Consiglio à 24. Nouembre prossimamente passato.

Per la presente deliberatione non sia, nè s'intenda fatto alcun pregiudicio alli Collegij de Nodari delle Città, Terre & luochi nostri, Ma quelli con li loro priuilegij, riti, & vsi restino intatti, & illi si, solo per l'auuenire non possono riceuer nel Collegio loro alcuno, che non sia creato Nodaro nel modo sopradetto.

Et parimente non s'intendi fatta alcuna inuouatione quanto alli Nodari di questa Città, così nel modo della creatione, come anco in tutti li altri particolari contenuti nelle parti in questa materia, & particolarmente in quelle del Maggior Consiglio del 1485. 11. Nouemb. & di questo Consiglio del 1514. 3. Maggio.

Et la presente delibetatione sia Stampata, & publicata sopra le Scale di S. Marco, & di Rialto, & mandata à tutti li Rettori così da Terra, come da Mar, acciò sia publicata, & registrata in quelle Cancellarie, & doue farà bisogno: Et publicata, ò non, habbia, & hauer debba la sua intiera esecuzione.

Adi 15. Luglio. 1613.

Publicata sopra le Scale di San Marco, & di Rialto.

Miroslav Granić: APPROBATION AND APPOINTMENT OF NOTARIES
PUBLIC »VENETA AUCTORITATE« IN DALMATIA

Summary

Having established legally the power over Dalmatia in 1409, Venetian authorities acknowledge in occupied cities the territorial rights based on Statutes except for all the decrees relating local legal services which were subjugated to its supreme authorities. The local city law was valid for the appointment of notaries public, they were qualified as tzar's or apostolic notaries. They gained this title via promotion by tzar's or pope's authority. In other words state authorities had no control whatsoever over appointments of notaries public, they could only control their work via local establishment. Since a notary public functioned primarily as a clerk, it was important who was he going to be appointed by, and under whose service was he actually working. Wanting to centralize and concentrate the power of state institutions, magistrates, Venetian Republic issued the law January 12, 1613, which regulated appointments and supervised work of notaries public. From now on a notary public was appointed only by the legal representative of state authorities, that is, Venetian Republic having beforehand checked into the qualifications and moral profile of the candidate. It was a centralizing measure which aimed at establishing stronger hold and dependability of the Republic over the occupied Dalmatia.

Dalmatian Councils preserved the right of approbation of notaries public, that is, they gave suggestions and checked their capabilities, thus the Republic reduced Aristocratic Councils to free service to its authorities.

Professional knowledge of Dalmatian notaries public was not on the high level, they lagged behind in relation to Italian notaries. It was actually pitiful situation of the backward and spiritually impoverished Province.

Decrees which were issued in the course of the 17th and 18th century regarding the functioning of the notary public service as well as the careful storing of records indicate that there was a certain amount of fear from abuse in this service, or else that they tried to avoid confusion and disarray in the service.